

Jussi Hanska & Kirsi Salonen: *Kirkko, kuri ja koulutus. Hengellisen säädyn moraalihistoriaa myöhäiskeskiajalla*. Helsinki: SKS 2004. 252 s.

Jussi Hanskan ja Kirsi Salosen hengellisen säädyn moraalihistoriaa käsittelevä teos ilahduttaa selkeydellään ja helppolukuisuudellaan. Se ottaa kantaa kahteen hengellisen säädyn historialliseen imagoon oleellisesti vaikuttaneeseen teemaan: keskiajan papiston oppineisuuteen tai oppimattomuuteen sekä luostarielämän valo- ja varjopuoliin. Kuten Hanskan ja Salosen yhteismonografiana tuotetusta teoksesta käy ilmi, myöhäiskeskiajan papistoon ja luostariväkeen on usein liitetty turhan negatiivisia ja stereotyyppisiä käsityksiä. Tällaisia käsityksiä ovat olleet muun muassa papiston ahneus, laiskuus ja oppimattomuus sekä luostariväen löyhä moraalit. Osittain nämä stereotyyppit selittyvät säilyneistä lähteistä: tutkimuksessa on käytetty satiirisia kirjoituksia, parannukseen pyrkiviä saarnoja sekä muuta moraaliteologista aineistoa usein miettimättä kriittisesti, missä määrin niistä saatu kuva on yleistettävissä koko hengelliseen säädyyn. Käsillä oleva teos vertautuu anglosaksisessa maailmassa esiin nousseeseen ns. revisionistiseen historiantulkintaan, jonka mukaan protestanttinen reformaatio ei vääjäämättä ollut seuraus katolisen kirkon moraalista rappioutilasta.

Papiston koulutusta myöhäiskeskiajalla käsittelevässä luvussa pohditaan onko keskiajan papiston oppineisuudesta perinteisesti annettu kuva liian yksioikoinen ja stereotyyppinen. Historian popularisoinneissa ja yleisesityksissä on nimittäin usein omaksuttu se kanta, että myöhäiskeskiajan papiston oppineisuuden taso olisi ollut pääsääntöisesti surkea. Myös vanhemmassa historiantutkimuksessa on myöhäiskeskiajan papisto usein nähty oppimattomana, välinpitämättömänä ja absenteismin

syyllistyvänä, joskin uudemmassa tutkimuksessa on korostettu papiston heterogeenisyyttä ja yleistysten ongelmallisuutta. Myöhäiskeskiajan katolinen papisto on vuosien varrella ollut kiitollinen kohde kielteisille yleistyksille. Uskonpuhdistuksen historioitsijat ovat esimerkiksi pyrkineet kuvaamaan reformaation maailmanhistoriallisena käännekohtana, jota alleviivatakseen he ovat syyllistyneet negatiivisiin yleistyksiin. Toisaalta myös Euroopan katolisissa maissa on intellektuellien keskuudessa vaikuttanut vahva antiklerikaalinen traditio, mikä on heijastunut myös historian tutkimukseen.

Hanskan ja Salosen mukaan seurakuntapapisto oli varsin heterogeeninen joukko. Mukaan mahtui niin korkeasti koulutettuja yliopistomiehiä kuin lukutaidottomia maalaistollojakin sekä kaikkea tältä väliltä. Keskimääräinen pappi oli kuitenkin henkilö, joka osasi auttavasti lukea ja kirjoittaa latinaa, pystyi toimittamaan messun suhteellisen virheettömästi ja jakamaan tärkeimmät sakramentit. Hanska ja Salonen perustelevat tätä näkemystä teoksessaan erilaisin argumentein. Vaikka esimerkiksi papiston koulutusta myöhäiskeskiajalla on pidetty puutteellisena, sillä vakinaiset katoliset pappiseminaarit perustettiin vasta Trenton yleisen kirkolliskokouksen (1545–1563) jälkeen, kirjan kirjoittajat ovat kuitenkin sitä mieltä, että myöhäiskeskiajan papiston epäviralliset koulutuskanavat olivat riittäviä. Myöhäiskeskiajan papisto kouluttautui katedraalikouluissa, sääntökuntien omissa kouluissa ja mestari–oppipoika-käytännön avulla; toisinaan ammatti siirtyi isältä pojalle. Tunnettua onkin, että vaikka 1000- ja 1100-luvuilla alkaneesta ns. gregoriaanisesta reformista lähtien papistolta oli vaadittu selibaattia, vaatimus koski vain ylemmän pappisvihkimyksen ottaneita. Alemman papiston jäsenet sitä vastoin saattoivat mennä naimisiin. Ylemmän papistonkaan kohdalla sääntöä ei aina noudatettu, vaan toisinaan papit pitivät jalkavaimoja ja saivat heidän kanssaan lapsia. Myös 1200-luvun lopulla perustettu *Cum ex eo* -dispensaatiojärjestelmä edesauttoi pappeja hankkimaan ylempää koulutusta. Tämä järjestelmä antoi papille luvan olla seitsemän vuoden ajan poissa seurakunnastaan yliopisto-opintojen vuoksi, mutta he saivat kuitenkin samalla nauttia seurakunnasta saaduista tuloista. Pappien koulutuksellista tasoa kontrolloitiin pappisvihkimystä edeltävien kokeiden avulla, ja jo pappisvihkimyksen saaneiden pappien koulutusta pidettiin yllä hiippakuntasynodien avulla. Keskimääräinen pappi oli siten kirjoittajien mukaan riittävän oppinut toimiakseen pappina ja esikuvana seurakuntalaisilleen, joista suurin osa itse oli luku- ja kirjoitustaidottomia. Onkin epähistoriallista verrata keskiajan papiston koulutuksellista tasoa ja

kompetenssia Trenton yleisen kirkolliskokouksen jälkeiseen tilaan puhumattakaan sen vertaamisesta nykyajan vaatimustasoon. Tutkijat ovat kirjoittajien mukaan toisinaan syyllistyneet myös marginaalisen käyttäytymisen esittämiseen normina, jolloin lähteistä esiin tulevaa poikkeuksellista käytöstä on pidetty yleisenä käyttäytymistapana.

Sääntökuntalaisia käsittelevässä luvussa tartutaan luostariväen moraalien tarkasteluun. Ennen varsinaista aiheen käsittelyä teoksessa käydään pikaisesti läpi erilaisten sääntökuntien kirjo, sillä eri luostareissa ja konventeissa vietetty elämä poikkesi tietysti toisistaan jo peruseriaatteiltaan ja säännöiltään. Sääntökuntalaisia koskevassa osiossa tarkastellaan myös syitä, joiden takia luostariin mentiin, ja samalla lähestytään luostareissa vietettävää elämää ihanteiden tasolla. Luostarisäännöistä ja muusta ohjekirjallisuudesta saatu ihanteellinen kuva ei kuitenkaan aina vastannut todellisuutta, vaan luostarimuurien sisällä syntyi usein erimielisyyksiä ja vastakkainasetteluja. Tällaiset syyt saattoivat johtaa luostarista lähtöön eli apostasiaan. Luostarista sai kyllä poistua hyväksyttävistäkin syistä, kuten esimerkiksi pyhiinvaellusmatkan, opintojen tai terveyteen liittyvien seikkojen takia, mutta yleensä apostasialla tarkoitetaan luvatonta luostarista poistumista tai uskonelämästä luopumista. Luvattoman luostarista poistumisen perimmäinen syy saattoi olla esimerkiksi se, että luostariin meno ei aina ollut vapaaehtoista, vaan se oli tapahtunut sukulaisten painostuksesta. Tällöin on varsin ymmärrettävää, että luostarielämän ihanteista joskus poikettiin.

Myöhäiskeskiajan luostareissa asuneita munkkeja ja nunnia on usein moitittu myös löyhästä seksuaalimoraalista. Luostariin mennessään nunnat ja munkit lupasivat elää selibaatissa, mutta tunnetaan kuitenkin tapauksia, joissa nunna tai munkki oli ollut sukupuolisuhteissa joko maallikon tai toisen sääntökuntalaisen kanssa, mistä saattoi olla seurauksena aviottomia lapsia. Sääntökuntalaisten lapset joutuivat toisinaan kärsimään aikuisina syntyperänsä tähden, sillä papiksi aikovalta esimerkiksi vaadittiin, että hänen tuli olla avioliitossa syntynyt, ja avioton syntyperä saattoi olla este perinnön saamiselle. Teoksen kirjoittajat tuovat esiin myös muita sääntökunta- ja luostarielämään liittyviä moraalisesti vääräksi tai poikkeaviksi lueteltuja esimerkkejä, kuten väkivaltaan, luostarinvaihtoon ja erikoissynninpäästöön liittyviä tapauksia. Sääntökunta- ja luostarielämän ihanteista poikkeamista siis tapahtui, kuten aiemmassa tutkimuksessa on usein tuotu esille, mutta Hanskan ja Salosen mukaan tapausten yleisyyttä on kuitenkin vahvasti liioiteltu.

Vaikka tutkimuksessa on käytetty myös muuta lähdemateriaalia, esiin nousevat erityisesti Vatikaanissa sijaitsevasta paavillisesta penitentiariaattivirastosta (*Sacra Penitenzieria Apostolica*; latinaksi *Sacra Poenitentieria Apostolica*) löytyneet lähteet. Penitentiariaattivirasto on vain yksi lukuisista paavillisista virastoista; muita ovat esimerkiksi kuurian kirjeenvaihdosta huolehtinut paavillinen kanslia (*Cancelleria Apostolica*) ja kuurian rahavaihdosta huolehtinut *Camera Apostolica*. Keskiajalta peräisin oleva penitentiariaatti eli paavillinen katumusoikeusistuin ei ollut varsinainen oikeusistuin, vaikka sen tehtäviin kuuluikin käsitellä erityisen vakavia kanonisen oikeuden vastaisia rikkomuksia ja antaa syntiä tehneille, katuville anojille erityissynninpäästöjä paavilta saamiensa valtuuksiensa turvin. Toinen penitentiariaatin päätehtävistä, ja luultavasti myös sen alkuperäinen toimintamuoto, oli huolehtia Roomaan tulevien pyhiinvaeltajien sielunhoidosta. Myöhäiskeskiajalla penitentiariaatin puoleen kääntyivät kuitenkin yleensä sellaiset henkilöt, jotka olivat rikkoneet kanonisen oikeuden määräyksiä niin raskaalla tavalla, että tavallisilla papeilla ei enää ollut valtuuksia myöntää heille synninpäästöjä, vaan syntien anteeksi saamiseksi tarvittiin synninpäästö paavilta.

Tutkijat ovat päätelleet penitentiariaatin olleen olemassa jossain muodossa jo 1100-luvulla, mutta paavillinen katumusoikeusistuin, sellaisena kuin se myöhäiskeskiajalla tunnetaan, muotoutui vasta 1300-luvun kuluessa, kun paavin käsittelyyn varattuja tapauksia alkoi tulla hyvin runsaasti, eivätkä paavit enää itse ehtineet perehtyä kaikkiin tapauksiin henkilökohtaisesti. Niinpä paavit delegoivat osan omaa ratkaisovaltaansa suurpenitentiaariksi (lat. *poenitentiaris maior*) kutsutulle kardinaalille, jonka ympärille syntyi vähitellen penitentiariaattivirasto. Penitentiariaatille kuului synninpäästön eli absoluution myöntämisen lisäksi myös muita tehtäviä. Virastolla oli oikeus myöntää anojille erilaisia dispensaatioita eli erivapauksia. Näistä voisi mainita muun muassa oikeuden mennä naimisiin vastoin katolisen kirkon avioliittoa rajoittavia määräyksiä. Kolmanneksi virastolla oli oikeus myöntää kristityille erityislupia eli lisenssejä esimerkiksi silloin, jos anoja halusi tunnustaa syntinsä itse valitsemalleen papille sen sijaan, että olisi kääntynyt oman seurakuntansa kirkkoherran puoleen. Lisäksi virasto pystyi antamaan myös virallisia julistuksia, jotka esimerkiksi todistivat henkilön syyttömäksi henkirikoksen tapahduttua. Erityisesti myöhäiskeskiajalla penitentiariaattiin virtasi anomuksia – jopa useita tuhansia vuosittain. Penitentiariaatin arkisto on kuitenkin huomattavasti nuorempi kuin itse virasto, ja siksi ensimmäiset säilyneet arkistovolyymit ovat vasta 1400-luvun alkupuoliskolta.

Penitentiariaatin arkistojen käyttö oli pitkään kielletty tutkijoilta, sillä osa asiakirjoista kuuluu ikuisen rippisalaisuuden piiriin. Penitentiariaatin arkistot avattiin rajoitetusti tutkimuskäyttöön vuonna 1983, ja vain joillekin kymmenille tutkijoille on tähän mennessä annettu lupa käyttää tätä materiaalia tutkimuksissaan. Luvat aineiston käyttämiseen myöntää penitentiariaattivirasto itse. Penitentiariaattiviraston aineistoa on ehditty tutkia vielä hyvin vähän, mutta Hanskan ja Salosen mukaan sen tarjoama aineisto voisi avata tutkijoille aivan uusia näkökulmia esimerkiksi rikoshistorian, perhehistorian, mentaliteettihistorian ja arkipäivän historian tutkimiseen. Hanskan ja Salosen teoksen tarkoitus onkin selvästi rohkaista tutkijoita käyttämään mahdollisuuksiensa mukaan penitentiariaatista löytyviä lähteitä. Tätä tarkoitusta varten käsillä oleva teos on erittäin hyödyllinen, sillä se voi toimia myös eräänlaisena käsikirjana mahdollisesti tulevaisuudessa penitentiariaattiviraston arkistoa käyttäville tutkijoille ja jatko-opiskelijoille. Teoksessa selitetään muun muassa, miten ja minkälaisen virkamiesten kautta anomus kulkeutui suurpenitentiaarin käsittelyyn. Prosessiin vaikuttaneiden virkamiesten työ näkyy säilyneissä lähteissä esimerkiksi erilaisina merkintöinä asiakirjan sivuissa ja ylälaidassa, ja siksi Hanskan ja Salosen kirja voi auttaa osaltaan myös lähteiden lukemista.

Tässä suhteessa teokseen olisi voinut toivoa vähän enemmän informaatiota, esimerkiksi kuvituksen ja kuvatekstien avulla, mutta ymmärrettävää on, ettei tähän ole ryhdytty, sillä se olisi varmasti myös nostanut kirjan kustannuskuluja kohtuuttomasti. Teoksessa käsitellään myös varsin perusteellisesti penitentiariaatin arkiston rekisterivolyymien rakennetta eli sitä, millaisiin alaryhmiin arkistossa säilyneet lähteet on jaoteltu. Tieto on hyödyllinen siksi, että se voi osaltaan antaa penitentiariaatissa asioivalle ideoita siitä, miten hän voi löytää arkistosta tietyn tyyppisiä, esimerkiksi henkirikokseen syyllistyneitä pappeja koskevia, lähteitä. Rekisterivolyymit taas on järjestetty eri paaviusvuosien aikana sisään tulleiden ja hyväksymispäätöksen saaneiden anomuskopioiden ryhmiin. Tämä on aiheuttanut kuitenkin arkistossa usein sekaannuksia, sillä asiakirjoissa lähettäjänä on toiminut suurpenitentiaari, ja näin ollen niistä puuttuu paavin nimi. Myöhäiskeskiajan tutkijoita ilahduttanee kuitenkin se tieto, että vuodesta 1448 uskonpuhdistukseen saakka volyymit ovat säilyneet hyvin. Suomen historiasta kiinnostuneille kirja taas lienee mielenkiintoinen siksi, että Turun hiippakuntaa on siinä käytetty esimerkkinä silloin, kun penitentiariaatista löytyneet lähteet sen mahdollistavat. Teoksessa Suomen tilannetta käsitellään niin, että Suomi käsitetään osaksi keskiajan yhtenäiskulttuuria eikä vain erityistapauksena.

Jussi Hanskan ja Kirsi Salosen yhteismonografia sisältää hyödyllistä materiaalia uusia lähteitä etsiville tutkijoille sekä perustietoa hakeville opiskelijoille. Teoksen käyttöä helpottavat kirjan takaa löytyvät henkilöhakemisto, paikkahakemisto ja selitykset useimmille teoksessa esiintyvillä termeillä. Jussi Hanskalla ja Kirsi Salosella on ollut etuoikeus olla niiden harvojen tutkijoiden joukossa, jotka ovat saaneet luvan käyttää penitentiariaattiviraston arkistosta löytyvää materiaalia, ja yhteismonografiassaan he välittävät tähän materiaaliin perustuvan tutkimuksensa tuloksia laajemmalle yleisölle.

Maarit Pösö, FM
Kulttuurihistoria, Turun Yliopisto
matupo@hotmail.com